

„HOLTIG HÚNEK KELL LENNI...”

Rónay György emlékezése Szerb Antalra

Ez volt idén a legszebb: ezek az elhagyott kertben tovább virító rózsák.

Holtig húnek kell lenni, mondják.

Az elment hűtlenekhez? – Ahhoz, aki vagyok.

(Rónay György: Hűség)

Immár az emlékezőre is emlékezni kell! Rónay Györgyre, akihez Szerb Antal emlékét kutatva jutottam el 1977 decemberében, négy hónappal a halála előtt.

Édeskés köd és vacsoraillat ült a levegőben azon az estén. A gyerekek akkor tódultak ki a Gábor Áron utcára az iskolából, ahol Mikulás-ünnepséget tartottak, amikor becsöngettem Rónayékhoz. Az író nyitott ajtót. Kabátomért nyúlt, lesegítette. A modern lakás kis szobájának mennyezetét könyvek pillére tartotta. Íróasztalán kéziratok, kinyitott könyvek, megkezdett munka nyomai. Az ajtó mellett a sarokban komód, gyógyszerrel megrakva. „Infarktus után vagyok, ezekkel kell élnem.” Az íróasztal előtt parányi asztal, két fotellel. Ide ültünk. Ő a gyógyszeres komódnak hátat mutatva. Az erősebb fényben ijesztőnek tetszett megnyúlt, sápadt arca. Hajának kétfelé hulló madárszárny formája csak fokozta az érzést, hogy kimerült. „Tóniról szívesen beszélék” – mondta és bár halkán, de könnyedén társalgott.

Halálhíre megrendített, hiszen akkor még fel sem dolgoztam az interjút, mely immár a nagyon is kétes értékű „utolsó” jelző viselésére vált jogsulttá.

– Milyen az irodalmi közérzeted?

– Kitűnő. Dolgozom és megjelenek. Ami a tágabb horizontot illeti, már nem vagyok annyira derűs. A mai irodalmunkban tapasztalható felületesség nyugtalanít. A felületesség, melyen tehetség-telenséget kell sejtteni. Költészetünk fiataljaink tollán érthetetlené, öncélúvá és költészet nélkülivé válik. És a kritika sem tudja ellensúlyozni ezt az irányt.

– Asztalodon látom a Kutatás közben című tanulmánykötettedet. Ha jól emlékszem, ebben van egy vitairat. Poszler György Szerb Antal pályakezdéséről szóló írásával vitázol.

– Poszler György, véleményem szerint, Szerb Antal vallásos korszakát kevésbé érzékelteti mun-

kájában. Alig említi például a Szedő testvérekkel való kapcsolatát, vagy Juhász Vilmos hatását. Ezeknek az embereknek fontos szerepük volt Szerb Antal fejlődésében. E hatások ismerete nélkül sokkal nehezebb az író pályakezdésének megértése, vagy éppen másként érthető. Schütz Antal sem lenne szabad leértékelni, hanem az őt megillető helyre kell tenni. Szerb Antallal való kapcsolatát illetően is. Schütz korai periódusában nagyon világos gondolkodású ember volt. Ösztönző erejű. Hogy később hogyan került jobbra, az előttem is rejtély. Úgy gondolom, más előtt is az. Aki ismerte őt korai periódusában, tehát abban a korban, amikor Szerb Antalra hatást gyakorolhatott, nem is értheti jobbra tolódását, szellemének ilyen változását. Hozzá kell tennem, hogy Schütztől én sohasem szerettem. Túlságosan rideg volt, és az én egyetemi éveimben már zavaros is. Ennek ellenére állítom, hogy Szerb Antallal való kapcsolatát erőteljesebben kell megfesteni. Ugyanez vonatkozik Juhász Vilmosra is. Juhással „nem egyértelműen” foglalkozik Poszler György. Legalábbis nem egyértelmű Szerb Antal és Juhász kapcsolata. Erről világosabban kell szólni.

– Említett tanulmányod után jelent meg Poszler György Szerb Antal-monográfiája. Figyelembe veszi észrevételeidet?

– Nem, de ez természetes joga a jeles történésznek. Véleményemet továbbra is fenntartom.

– Tanulmánykötetedben tiltakozol egy általánosan használt meghatározás, az úgynevezett „hivatalos irodalom” ellen. Mi ennek a közelebbi magyarázata?

– Úgy éreztem, szólnom kell egy éves felfogás ellen, mely általános érvényűvé kezd válni. E felfogás szerint a húszas-harmincas években létezett egyféle hivatalos irodalom Magyarországon. Ezt merőben tévedés hinni. Aki írt, az ott helyezte el írását, ahol tudta. Ez volt a jellemző. Az író vágya az, hogy írásai megjelenjenek. Ahol jönnek találták valakinek az írását, azt ott és akkor megjelentet-

ték. Nagyon érdekes, hogy csaknem mindenki a *Napkelet*-ben kezdte pályafutását. És azért ott, mert oda sokkal könnyebb volt bejutni, mint például a *Nyugat*-ba. Mondhatnánk azt is, hogy a *Napkelet* az író számára a *Nyugat*-előcsarnoka volt. Természetesen csak a tehetséges írók számára. A harmincas évek *Napkeletjében* megtanultak járni az írók, hogy a *Nyugat*-ban már magabiztosan mozoghassanak. A *Napkelet* nem volt „hivatalos” orgánium. Politikai hovatarozásáról senkinek sem volt fogalma. Sem jobb-, sem baloldaliságáról soha nem hallottam beszélni. A „hivatalos irodalom” terminológiájáról Révai Józsefnél olvastam először. Meggyőződésem, hogy a *Napkelet* teljes egészében semleges orgánium volt. Tormay Cecil, aki a folyóiratot megindította és aki mellesleg nem is volt rossz író, egyáltalán nem szólt bele a lap vezetésébe. Nem is ismertük őt személyesen. Mindvégig a háttérben maradt.

– *Melyik folyóiratról mondható el, hogy „politikus” volt?*

– Ha politikai beállítottságot keresünk az akkori folyóiratokban, akkor elsősorban a *Minervát* kell említenünk, amelynek köréhez Szerb Antal is tartozott. A *Minerva* határozott vonalvezetésű folyóirat volt és a tudományos baloldalt jelentette. Ez nem utólagos felfedezés, hiszen mi, az akkori haladó szellemű fiatalok, éppen baloldalisága miatt lelkesedtünk a *Minerváért*. A folyóirat politikailag volt haladó! Érthetőbb lesz a dolog, ha neveket említek. Horváth János, a *Minerva* jeles alakja, tettekben nyilvánított véleményt haladó szellemisége mellett. Így például kirúgta az előadásairól azokat a jogászokat, akik zsidóellenes provokációkat szerveztek. Eckhardt Sándorhoz pedig be sem teheték a lábukat az ilyenek. Ezek az emberek egyértelműen haladó szelleműeknek számítottak előtűnk.

– *Ha már említetted a Minervát, hogyan látod ma a szellemtörténet helyét és szerepét?*

– Erről itt és most csak röviden szólnék, hiszen a téma külön fejezetet érdemelne. Ami a szellemtörténet lényegét illeti, véleményem szerint haladó jelenség volt. Haladó volt annak ellenére, hogy nem beszélhetünk egységességéről is. Az egyik ember ilyen volt, a másik olyan. Többségük azonban, meghatározó többségük haladó gondolkodású. Ha feltesszük a kérdést, mi a szellemtörténet érdeme, röviden ezt mondhatjuk: a tudás kibontakoztatása. Nem lehet vitatni, hogy a tudást mindenképpen szóhoz juttatta. Haladó voltára mi sem jellemzőbb, minthogy az akkori „hivatalos megfogalmazásban” becsmérlő jelzőként akasztották valaki nyakába, hogy szellemtörténész. Magyarul: ha valakire azt mondták, szellemtörténész, kicsit úgy ér-

tették, hogy a hivatalos rend ellenlábasa. Akkor, hivatalos megfogalmazásban, negatív töltése volt e szónak.

– *Eszembe jutott, hogy Lukács György miként támadta meg egyik írásában. A nyugatos ideológia ellen címűben Szerb Antalt, mondván, hogy a reakciós dekadenciáért lelkesedett.*

– Ez akkora badarság, hogy szóra sem érdemes. Egyébként Lukács gyűlölte az irodalmat. Nem értette, nem szerette. Amit Zoláról vagy Balzacról ír, az egyenesen förmedvény. Miért értette volna éppen Szerb Antalt?

– *Hol és mikor ismerkedtél meg Szerb Antallal?*

– Ha jól emlékszem, a Révai Könyvkiadónál találkoztam Tónival először. Még Bókay János Révaihoz történő installációja előtt. Szerb Antal nem volt főállású alkalmazottja a Révainak. Külső lektor volt, mint Kosztolányi Ádám, vagy Székely Tibor. Emlékszem, szegény Tóni húsz-harmincoldalanként hozta világirodalmát a kiadóba. Rendszerint ilyenkor találkoztunk. Mint lektor, kiváló munkát végzett. Fölkarolta a fiatalokat. Biztos szemmel észrevette a tehetséget és segítette megjelenését. Elég ha Nemes Nagy Ágneset említem.

– *Milyen jellegű volt a kapcsolatokatok?*

– Azt mondhatom, hogy a köztünk lévő korkülönbség ellenére, barátok voltunk. Végtelen finomsága folytán az egyenjogúság szintjére emelt engem is, mint általában a barátait, vagy akik hallgatták őt. Hol voltam én még akkor? A pálya szélén, de mégis teljesen egyenrangú partnereként kezelt. Rengeteget tanultam tőle. Okos volt, hihetetlenül sokat tudott, de soha esze ágában sem volt bárkit kioktatni, sértőn tanítani. Rendkívüli érzéke volt az emberekhez.

– *Az Ezüstkor szerkesztőjeként is megtartottad a kapcsolatodat vele?*

– Természetesen. Ez bizonyítható is. Mégpedig azzal, hogy amikor megindítottuk az *Ezüstkort*, 1943-ban, azonnal és lelkesen átjött hozzánk. Kéziratokat adott a folyóiratnak, szembem Halász Gáborral, aki nem szerette az *Ezüstkort* és messze elkerülte. Sohasem hozott egyetlen szál kéziratot sem. Hogy miért, sajnos ennek okát nem tudom. De kétségtelenül érdekes tény ez...

– *Szerb Antal irodalomtörténész, író, kritikus, tanulmányíró, versbarát. Benned melyik Szerb Antal él leginkább?*

– Valamennyi. Mégis talán az irodalomtörténet-íróval kezdeném a visszaemlékezést. Mégpedig a *Magyar irodalomtörténet* írójával. A haladó szelleműek egyértelműen nagy örömmel üdvözölték

munkáját. Horváth János a *Magyar irodalomtörténet*-et megjelenése után azonnal felvette a kötelező olvasmányok közé. És vizsgáztatott belőle. A mű megjelenésének pillanatában felismerte rendkívüli jelentőségét. Értékét. És amit Horváth János pártfogásába vett, annak értékéhez kétség nem fért. Nagyon jellemző epizódot mondok el Tóni és Horváth János kapcsolatáról. Amikor megjelent a „MIT”, Tóni kötelességének érezte, hogy Horváth Jánost megajándékozza egy tiszteletpéldánnyal. Szemtanú voltam, a történet tehát hiteles. Tóni, kezében a könyvvel, ott állt a professzor szobájának ajtaja előtt és iszonyú drukokban volt. Egyik lábáról a másikra állt, de benyitni nem mert. Akárcsak egy döntő vizsga előtt álló diák topogott a folyosón. Vajon mit szól majd a professzor a munkájához? Mi lesz a véleménye? Tóni arcáról leolvasható volt a félszégesség, a gyötrődés. A nagy tekintélyű tanár véleménye sorsdöntőnek tűnhetett. És Tóni mintha csak szorgalmi feladatot írt volna és nem pedig a legnagyobb magyar irodalomtörténetet, úgy váragozott. Már-már kopogtatott, de aztán mégsem. Sohasem felejttem el ezt a jelenetet, mely rendkívül jól rávilágít Tóni lényére.

– *Emlékezeted szerint milyen fogadtatásban részesült akkor az irodalomtörténet?*

– Amikor a „MIT” megjelent, még egyetemista voltam (az elmondott történetnek is így lehettem tanúja). Azt határozottan tudom, hogy a hallgatóknak nagyon tetszett. Általában Horváth János véleményével rokonszenveztünk. Természetesen hallatszottak más hangok is. Például Császár Elemér és tanítványai egyszerűen elutasították. Még tárgyalási alapnak sem tekintették. Szentségtörésnek tartották azt a hangot, amelyen Szerb Antal beszélni merészelt a nagy misztikus tudományról, az irodalomról. Vagyis közérthetőségét, egyáltalán érthetőségét, világosságát ítélték el. Márpedig Tóni újdonsága éppen az volt, hogy irodalomtörténetet el lehetett olvasni. Olvasmánnyá tette, demokratizálta az irodalomtörténetet, és ezt egyáltalán nem szégyellte vállalni. Nagyot akart vele csattintani, hogy jó messzire halljék. Ez volt munkájában a legizgalmasabb. Életközelpel hozta mindazt, amit addig a titokzatosság mázával öntöttek le. Az elvont irodalomtudományról lerántotta a tudálékoság leplét. Megszüntette a dolog sznob ízét. Forradalmi tett volt, amit végzett.

– *Hogyan látod ma a regényíró, a szépiró Szerb Antalt?*

– Szerb Antal tipikusan a két háború közötti szépiró volt. Olyan, mint Gide, vagy mint Giradoux. Mindenképpen a jók között van. Az *Utazás és a holdvilág* a maga nemében nagyon jó regény. Megjelenése idején mellbevágóan hatott. Sodrása a

nyugati regényekkel mutatott rokonságot. Akkor valóban az európai szintű magyar regények egyike volt. Ugyanakkor azt is el kell mondanom, hogy Tóni regényei kevésbé hatnak spontánnak, szemben irodalomtörténeteivel, amelyek a világ legtermészetesebb olvasmányai. Ez a megállapítás, bár a dolog lényegéhez tartozik, anélkül azonban, hogy regényeinek valós értékét csökkentené. Hiszen Szerb Antal ma is keresett és olvasott író. Regényei a felszabadulás óta több kiadást értek meg, és megjelenésük után gyorsan elfogynak. Mint ahogyan irodalomtörténetei és tanulmánykötetei is. Ez egyfajta olvasói igényt jelez.

– *Mi a véleményed a tanulmányíróról?*

– Tanulmányírói működése külön fejezetet érdemelt. Ha azt mondom, hogy Szerb Antal a magyar esszé legnagyobb hagyományainak folytatója, egyáltalán nem túlzok. Gyulai Pálra, Péterfy Jenőre és más jeles esszéistákra gondolok. Mégis úgy érzem, hogy róla szólva ez a leglényegesebb képességét elhallgatjuk. Elfeledkezünk a tanulmányíró Szerb Antaltól. Ahogyan történetírói munkássága mélyen ágyazódik a köztudatba, tanulmányai úgy nem váltak közkinccsé mind ez idáig. Legalábbis nem olyan mértékben váltak közkinccsé, mint ahogyan szükséges lenne. Különösen kis tanulmányai vesznek feledésbe, amelyeknek pedig mestere volt, és amelyek legalább annyira fontosak és jelentősek, mint a nagy tanulmányai. Nincs követője! Tanulmányírói munkásságának nincs folytatója, és ez igen nagy luxus. Nem hasznosítjuk módszereit, ez pedig irodalmunk vesztesége. Beszélgetésünk elején már utaltam rá, hogy a ma tanulmányíróiból – tisztelet a kevés kivételnek – hiányzik az a módszer, amellyel ő dolgozott. Hiányzik az a megközelítési mód is, ahogyan Szerb Antal megközelítette tanulmánya alanyát.

Ma többnyire csak az elmélet oldaláról vizsgálják meg egy író munkáját és ez óhatatlanul egyoldalúsághoz, torzuláshoz vezet. Tóni is elméleti aspektusból tett mérlegre valamely munkát a bevezetésben, de aztán a harmadik oldalon már kitűnt valódi lénye, és a teljes anyagban kezdett dolgozni. Vagyis „belement, beleköltözött” az író bőrébe, egyéniségébe. Azt próbálta kibontani, belülről föl-tárni és ezt az eredményt igyekezett szintézisbe hozni az elmélettel. Amit külön szeretnék hangsúlyozni: Szerb Antal mindent ismert, méghozzá alaposan ismert, ami az adott témához tartozott. Végül is ez jogosította fel őt arra, hogy a művet és az alkotóját egységben nézze. És ez rendkívül fontos dolog. Elvégre a művet, a szöveget mégiscsak írja valaki.

– *Valóban ilyen szakadék lenne Szerb Antal tanulmányírói módszere és a ma tanulmányírói módszere között?*

– Sajnos, ezt kell mondanom. Manapság szokás valamiféle előre gyártott sablonba, konstrukcióba belegyömöszölni a művet. Így, az „élő anyag” megkerülésével nem jöhet létre a teljes kép. A tanulmány adósunk marad. Torz lesz. Különösen káros, hogy fiatal irodalomtörténészeink egy része túlságosan is szűk területen működik és nem fogja át az egészet, hogyan Szerb Antal tette. Ahogyan ő látta, átfogta és ismerte a teljes anyagot, az összefüggéseket. Az „egész” ismerete nélkül könnyen el lehet tévedni. A specifikáció, a csak „kis rész ismerete” az irodalomtudományban nem előny, inkább alapos hátrány. Aki tanulmányírára adja magát, kutya kötelessége alapos felkészültséggel, tudással megközelíteni a tárgyát. Félmegoldás elképzelhetetlen, illetve csak félmegoldást szülhet. Hogy tanulmányíróink hátrányos helyzete megváltozzék, hogy működésük teljessé váljék, ahhoz meg kell tanulniuk Tóni módszerével dolgozni. Az alkotót és a művet egységben szemlélni. Ez lehet a jelszavuk. Bele kell hatolniuk az összetett és bonyolult anyagba. Természetesen ehhez „beleélőképesség” is szükséges. Szerb Antalnak a tökéletes filológiai tudása mellett csodálatos átélő képessége volt. Teljességgel azonosult egy-egy figurával. Publikálni kellene tanulmányait, módszerét, mert nélkül szegényebbek vagyunk.

– *Hogyan élnek ma Szerb Antal elméletei?*

– Elméletei szükségképpen elavulnak. Ami azonban az elméleten túl van, az az esetek kilencven százalékában ma is helytálló. Nagy tanulmányai maradandóak. Lehet hozzájuk tenni, lehet vitatni, de alapjukban maradandó értékűek.

– *Valaha volt egy vita, mondva csinált vagy nem, de élt: vajon Szerb Antal írónak, tudósnak vagy éppen tanárnak tartotta-e magát elsősorban?*

– Annyi bizonyos, hogy elsődlegesen nem tudósnak tartotta, mindenekelőtt humanistának, erasmistának vallotta magát. Ahogy visszaemlékszem, egyre jobban vonzódott Erazmushoz. Azt mondotta: „Humanista ember az, aki tollat fog a barbárság ellen”. Ezt, úgy vélem, szó szerint kell tőle venni. Egyebekben sohasem húzott éles vonalat tudósi és szépiói munkája közé. Ezt nem is nézték jó szemmel sokan...

– *A vers valóban oly közel állt hozzá?*

– Meggyőződésem, hogy a költészetet mindenk fölött szerette. Mélységesen lírai alkat volt. Elméleteket is csak azért talált ki, hogy ezt a lírai érzékenységét tudósi mázzal leplezze. Rajongott a nagy lírikusokért. Rilkéről óráig beszélt nekem. De szerette Hölderlint is. Proustról áradozott. Bizonyos vagyok abban, hogy a *Hétköznapok és cso-*

dák nem egyébir lírai vallomásnál. Lírai vallomás a javából, csak tudományos álcában.

– *Álca. A neofrívolt Szerb Antal jut eszembe róla. Neofrívolt volt, vagy csak „álcát” viselt?*

– Érdekes dolog ez. Mégis inkább azt mondom, hogy álarcot viselt. A neofrívolt álarcot vagy álcát, hogy korábbi szóhasználatunknál maradjunk, elérzékenyülés ellen használta. Frívolt volt, amikor szégyellte szenvedélyességét, líraiságát. Ez lehet a magyarázat, mert hogy valóban frívolt lett volna, azt dőreség állítani. De ahogy frivoliságát, úgy naivitását sem lehet komolyan venni. Érdekes módon egyik nap mást tartott valamiről, mint az előző nap. Mégis minden esetben jellemző volt rá az éppen akkori vélemény. A dolog mindig úgy volt igaz, ahogy éppen akkor állította. Tóni meggyőződésből állított vagy tagadott.

– *A magyar költők közül kik álltak hozzá közel?*

– Nagyon szerette Vajda Jánost, Aranyt és Petőfit. A legnagyobbak mégis Vörösmartyt tartotta. Közel állt hozzá Eötvös József és Bessenyei György. Kemény Zsigmondot lélektanáért szerette. A kortárs költők közül Babitsot tartotta a legnagyobbaknak. Mint esszéista is sokat tanult Babitstól.

– *Említetted, hogy előadásokat tartott.*

– Baráti eszmecserék, beszélgetések során nem beszélt folyékonyan. Nagy lendülettel nekiment a mondatnak, de aztán kétszer, háromszor is újra kezdte. Megállt, kereste a szavakat, amelyeket aztán mindig jól alkalmazott. Minden szót pontosan helyezett el mondatában. Általában a túl sok mondanivaló érződött belőle, amikor beszélt. Valósággal feszítette őt a rengeteg tudás. Bőségében volt a közölnivalónak. Előadása mindig mélyről jött, nagyon meggyőző erővel.

– *Kijelölhetjük-e Szerb Antal helyét az irodalomban, az irodalomtörténetben?*

– E tekintetben furcsa kettősséget érzek. Megítélése ma még korántsem egyértelmű. Szerb Antalnak, már volt szó róla, minden műve megjelenik. Műveinek sikere van. Olvassák, hasznosítják. Irodalmunkban még sincs kijelölt helye. Eredményeit irodalomtörténészeink nem veszik tudomásul a szükséges mértékben. Sommásan ítélik meg és így rosszul. Szerb Antalt élővé kell tenni. Át kell venni tőle a jót és az utolsó cseppig fel kell használni. Az etikai kereteknek megfelelően értékesíteni kell eredményeit. Szerb Antalt nélkülözni vétkes mulasztás. De ő különben sem nélkülözhető.

WÁGNER TIBOR